

درآمدی کوتاه بر معرفی ساختار نظام قضایی ترکیه: تحلیل نهادها، سلسله‌مراتب و مبانی قانونی

نویسنده: دکتر امیرحمزه زینالی (ارهان)

مقدمه و سیر تطور تاریخی

نظام حقوقی و قضایی جمهوری ترکیه ریشه در سنت حقوق نوشته (Civil Law) یا همان سیستم حقوقی رومی-ژرمنی دارد. پس از تأسیس جمهوری در سال ۱۹۲۳، این کشور با یک دگرذیسی عمیق، قوانین کشورهای اروپای قاره‌ای نظیر سوئیس، آلمان و ایتالیا را اقتباس و بومی‌سازی نمود. با این وجود، ساختار تشکیلات قضایی ترکیه به موازات نیازهای داخلی و با اعمال اصلاحات متعدد در قانون اساسی (به‌ویژه اصلاحات سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۷) و همچنین الزام به انطباق با استانداردهای دادگاه حقوق بشر اروپا (ECHR)، به تکامل نهادی ویژه‌ای دست یافته است.

۱. مبانی قانون اساسی و اصول بنیادین قضایی

شالوده نظام قضایی ترکیه بر اصل تفکیک قوا و استقلال نهاد قضاوت استوار است. بر اساس اصل نهم قانون اساسی ۱۹۸۲ ترکیه، اعمال قدرت قضایی از سوی ملت ترک، منحصرأً به دادگاه‌های مستقل و بی‌طرف سپرده شده است.

این استقلال بر دو پایه اساسی تضمین می‌گردد :

استقلال محاکم (اصل ۱۳۸): هیچ نهاد، مقام اجرایی یا شخص حقیقی حق مداخله، صدور بخشنامه یا توصیه به قضات در روند رسیدگی قضایی را دارا نیست .

مصونیت و امنیت شغلی (اصل ۱۳۹): قضات و دادستان‌ها از امنیت کامل شغلی برخوردارند؛ به گونه‌ای که نمی‌توان آن‌ها را پیش از رسیدن به سن تقاعد (۶۵ سالگی) برکنار نمود یا از حقوق و مزایای قانونی محروم کرد، مگر در شرایط خاص انضباطی یا کیفری که قانون صراحتاً پیش‌بینی کرده باشد .

۲. دادگاه‌های عالی (Yüksek Mahkemeler) در ترکیه

قانون اساسی ترکیه، در رأس هرم قضایی، چهار مرجع عالی را به رسمیت می‌شناسد که هر یک صلاحیت‌های ذاتی مختص به خود را دارند و احکامشان قطعی و لازم‌الاجراست .

الف) دادگاه قانون اساسی (Anayasa Mahkemesi)

این نهاد که در سال ۱۹۶۲ پایه‌گذاری شد، عالی‌ترین مرجع ناظر بر حقوق بنیادین است. از ۱۵ عضو این دادگاه، ۱۲ نفر با حکم رئیس‌جمهور و ۳ نفر توسط پارلمان منصوب می‌گردند.

وظایف و کارکردهای کلیدی این دادگاه عبارتند از :

دعوی ابطال قانون (iptal Davası): احزاب اپوزیسیون یا شخص رئیس‌جمهور می‌توانند جهت ابطال قوانین مصوب مجلس به دلیل مغایرت با قانون اساسی، مستقیماً به این مرجع مراجعه کنند که ابزاری بنیادین برای کنترل قدرت اکثریت پارلمانی است .

شکایت فردی (Bireysel Başvuru): با اصلاحات سال ۲۰۱۰، شهروندانی که تمامی مسیرهای دادرسی داخلی (بدوی، استیناف و دیوان عالی) را طی کرده‌اند، چنانچه مدعی نقض حقوق بنیادین خود توسط قدرت عمومی باشند، می‌توانند ظرف ۳۰ روز از تاریخ ابلاغ آخرین رأی قطعی، به این دادگاه شکایت کنند. رأی این دادگاه در احراز نقض حقوق (مانند آزادی بیان)، برای محاکم پایین‌رده الزام‌آور است.

ب) دیوان عالی کشور / دادگاه تمییز (Yargıtay)

یارگیتای یا دیوان عالی، قلب تپنده و معمار رویه قضایی در دادرسی‌های عادی (حقوقی و کیفری) است. این دیوان به شعب تخصصی حقوقی و کیفری تقسیم می‌شود. اصل بنیادین در خصوص یارگیتای این است که این مرجع، «دادگاه قانون» است نه «دادگاه وقایع»؛ بدین معنا که تنها به بررسی صحت انطباق قانون با وقایع پرونده می‌پردازد و وارد ماهیت ادله (مانند احضار مجدد شهود) نمی‌شود.

مکانیزم‌های رسیدگی در دیوان عالی :

تصمیم به نقض رأی (Bozma Kararı): در صورت تفسیر اشتباه قانون توسط محاکم تالی، دیوان رأی را نقض و جهت رسیدگی مجدد ارجاع می‌دهد.

حق اصرار دادگاه بدوی (Direnme Kararı): از ویژگی‌های منحصر به فرد نظام ترکیه، امکان مقاومت دادگاه بدوی در برابر رأی دیوان عالی و پافشاری بر رأی اولیه خویش است.

هیئت عمومی دیوان عالی (Yargıtay Genel Kurulu): در صورت اصرار دادگاه بدوی، پرونده به هیئت عمومی (حقوقی یا کیفری) ارجاع می‌شود که رأی آن قطعی و لازم‌التباع است.

وحدت رویه (İçtihadı Birleştirme): در صورت تعارض آرای شعب مختلف دیوان عالی، هیئت عمومی تشکیل جلسه داده و رأیی صادر می‌کند که قدرت اجرایی آن معادل قانون مصوب پارلمان است. (به عنوان مثال، پذیرش پیام‌رسان‌ها مانند واتس‌آپ به عنوان «آغازگر اثبات» در دعاوی حقوقی).

ج) شورای دولتی / دیوان عالی اداری (Danıştay)

دانشتای مرجع نهایی در نظام دادرسی اداری و مالیاتی است که به عنوان سپر دفاعی شهروندان در برابر تصمیمات حاکمیتی و شهرداری‌ها عمل می‌کند.

صلاحیت دوگانه: رسیدگی به شکایات کلان (مانند ابطال بخشنامه‌های سراسری وزارتخانه‌ها یا تصمیمات رئیس‌جمهور) مستقیماً در صلاحیت بدوی دانشتای است.

دستور توقف اجرا (Yürütmenin Durdurulması): در مواردی که اقدام دولت «آشکارا خلاف قانون» بوده و موجب «خسارت غیرقابل جبران» شود (مثلاً تخریب بنای تاریخی یا مسدودسازی غیرقانونی حساب‌های کارخانه)، دانشتای فوراً دستور توقف عملیات اجرایی دولت را تا زمان صدور رأی ماهوی صادر می‌نماید.

د) دادگاه حل اختلاف (Uyuşmazlık Mahkemesi)

به دلیل دوگانگی ذاتی سیستم قضایی ترکیه (عادی در برابر اداری)، این دادگاه وظیفه حل و فصل و گره‌گشایی از بن‌بست‌های صلاحیتی میان مراجع حقوقی و اداری را بر عهده دارد تا از بلاتکلیفی شهروندان در چرخه دادرسی جلوگیری کند.

۳. تأثیر دادگاه حقوق بشر اروپا (ECHR) و کنوانسیون‌های بین‌المللی

پویایی نظام حقوقی ترکیه ارتباط تنگاتنگی با استانداردهای دادگاه حقوق بشر اروپا در استراسبورگ دارد. تحول اساسی در این زمینه، اصلاحیه سال ۲۰۰۴ در اصل ۹۰ قانون اساسی است که صراحتاً مقرر می‌دارد در صورت تعارض قوانین داخلی با معاهدات بین‌المللی مرتبط با حقوق بنیادین، مقررات معاهدات بین‌المللی ارجحیت دارند.

دادگاه قانون اساسی موظف است در بررسی شکایات فردی، رویه قضایی ECHR (Case Law) را اعمال نماید.

احکام محکومیت ترکیه در دادگاه اروپایی، قانوناً یکی از اسباب قطعی اعاده دادرسی (Yargılamanın Yenilenmesi) در دیوان عالی و محاکم بدوی کیفری و مدنی محسوب می‌شود. با این وجود، در برخی پرونده‌های حساس سیاسی و امنیتی، تنش‌هایی میان محاکم داخلی و آرای ECHR مشاهده شده است که چالش‌های دکتربینال پیرامون مرزهای حاکمیت ملی را به همراه داشته است.

۴. ساختار سده‌درجه‌ای دادرسی

این بخش به اختلافات میان افراد حقیقی و حقوقی خصوصی (دعاوی مدنی) و همچنین جرایم و مجازات‌ها (دعاوی کیفری) رسیدگی می‌کند.

الف) محاکم بدوی (İlk Derece Mahkemeleri)

این دادگاه‌ها در خط مقدم نظام قضایی قرار دارند و خود به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند:

دادگاه‌های حقوقی: (Hukuk Mahkemeleri)

دادگاه صلح حقوقی: (Sulh Hukuk Mahkemesi) به دعاوی با پیچیدگی کمتر مانند اختلافات موجر و مستأجر، تقسیم ترکه و ارث، و تعیین قیمت رسیدگی می‌کند

دادگاه بدوی عمومی: (Asliye Hukuk Mahkemesi) دادگاه صلاحیت‌دار عام است و هر دعاوی حقوقی که در صلاحیت دادگاه‌های تخصصی نباشد (مانند دعاوی ملکی بزرگ، خسارات و جبران غرامت) در اینجا مطرح می‌شود.

دادگاه‌های تخصصی: شامل دادگاه خانواده (طلاق، نفقه، حضانت)، دادگاه کار (اختلافات کارگر و کارفرما، اخراج) و دادگاه تجارت (ورشکستگی، چک و سفته، اختلافات شرکتی).

دادگاه‌های کیفری: (Ceza Mahkemeleri)

دادگاه کیفری صلح: (Sulh Ceza Hâkimliği) بیشتر نقش «قاضی تحقیق» را دارد و دستوراتی مانند بازداشت موقت، تفتیش منزل و توقیف اموال را صادر می‌کند.

دادگاه کیفری عمومی: (Asliye Ceza Mahkemesi) به جرایمی رسیدگی می‌کند که مجازات آن‌ها معمولاً کمتر از ۱۰ سال حبس است (مانند سرقت‌های عادی، کلاهبرداری‌های کوچک، ضرب و جرح).

دادگاه کیفری سنگین (Ağır Ceza Mahkemesi): به جرایم بسیار مهم با مجازات حبس ابد یا بیش از ۱۰ سال (مانند قتل عمد، تروریسم، قاچاق سازمان‌یافته مواد مخدر و اختلاس‌های کلان) رسیدگی می‌کند و با سیستم تعدد قضات (یک رئیس و دو مستشار) اداره می‌شود.

(ب) دادگاه‌های استیناف منطقه‌ای (Bölge Adliye Mahkemeleri - BAM)

این دادگاه‌ها که در شهرهای بزرگ مناطق مختلف ترکیه مستقر هستند، مهم‌ترین تحول قضایی سال‌های اخیر محسوب می‌شوند.

ویژگی متمایز: برخلاف دیوان عالی که فقط «قانون» را بررسی می‌کند، دادگاه استیناف هم «قانون» و هم «وقایع و شواهد» را مجدداً بررسی می‌کند.

اختیارات: اگر قاضی استیناف تشخیص دهد رأی دادگاه بدوی اشتباه است، صرفاً آن را نقض نمی‌کند که به دادگاه بدوی برگرداند؛ بلکه خودش می‌تواند جلسه رسیدگی (Duruşma) تشکیل دهد، شاهدان را دوباره احضار کند، کارشناس جدید تعیین کند و نهایتاً رأی دادگاه بدوی را باطل کرده (Kaldırma kararı) و رأی کاملاً جدیدی صادر نماید.

۵. مدیریت قوه قضاییه: شورای عالی قضات و دادستان‌ها (HSK)

بر اساس اصل ۱۵۹ قانون اساسی، تنظیم‌گری و مدیریت کلان قضات بر عهده «شورای عالی قضات و دادستان‌ها» است. این شورا متشکل از ۱۳ عضو بوده و به ریاست وزیر دادگستری اداره می‌شود. اختیارات وسیع این شورا شامل عزل، نصب، ارتقا، جابه‌جایی و رسیدگی به تخلفات انتظامی قضات و دادستان‌ها است و نقش بسزایی در تضمین کارآمدی سیستم ایفا می‌کند.

نتیجه‌گیری

نظام قضایی جمهوری ترکیه، ترکیبی هوشمندانه از سنت‌های حقوق نوشته اروپایی و نیازهای بومی جامعه آناتولی است. تفکیک دقیق دادرسی عادی از دادرسی اداری، به رسمیت شناختن نهادهایی چون حق اصرار محاکم بدوی، و ادغام استانداردهای حقوق بشری اروپایی از طریق اصل ۹۰ قانون اساسی، ساختاری را پدید آورده است که در آن حقوق شهروندی در ترازوی نهادهای ناظر قضایی مستمراً مورد سنجش و حمایت قرار می‌گیرد.

فهرست منابع و مراجع مورد استفاده

قانون اساسی جمهوری ترکیه - (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası) مصوب ۱۹۸۲، با تأکید بر اصول ۹۰، ۹۱، ۱۳۸، ۱۳۹ و ۱۵۹.

قانون تأسیس و آیین دادرسی دادگاه قانون اساسی (شماره ۶۲۱۶ - مصوب ۲۰۱۱).

قانون دیوان عالی کشور / دادگاه تمییز (شماره ۲۷۹۷).

قانون شورای دولتی / دیوان عالی اداری (شماره ۲۵۷۵).

قانون تأسیس، وظایف و اختیارات دادگاه‌های بدوی و دادگاه‌های استیناف منطقه‌ای در شاخه دادرسی عادی (شماره ۵۲۳۵).

قانون تشکیل محاکم اداری، مالیاتی و استیناف اداری (شماره ۲۵۷۶) .
گوزلر، کمال (۲۰۲۱). حقوق اساسی ترکیه (Türk Anayasa Hukuku) ، از منابع معتبر دانشگاهی و
دکترین حقوقی .
سیستم یکپارچه اطلاعات قانون‌گذاری ترکیه (Mevzuat Bilgi Sistemi) جهت دسترسی به متون بهروز
قوانین .